

φάσει πρὸς τὴν ἐκδοχὴν ταύτην διδάσκει ὅτι ὁ θεὸς ἐνεφύσησεν εἰς τὸν ἄνθρωπον αὔλον καὶ ἀθάνατον πνεῦμα, ἀποδεικνύων κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον ὅτι ἐντελῶς συνεπὴς ὑλιστικὴ ἐξήγησις εἶνε ἀδύνατος.

Κατὰ ταῦτα ἡ φιλοσοφία τοῦ Γκασσέντι, καίπερ στηριζομένη ἐπὶ τῆς ἐμπειρίας, σημαίνει ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν τοῦ Καρτεσίου ὀπισθοχώρησιν καὶ ὑποτροπὴν ἀπὸ μεθοδικῆς καὶ γνωσιολογικῆς ἐπόψεως. Ἐν τούτοις ἔσχεν ἐνθουσιώδεις ὀπαδούς. Ὁ δὲ ἀγὼν μεταξὺ τῆς φιλοσοφίας αὐτοῦ καὶ τῆς τοῦ Καρτεσίου ἐξηκολούθησε μετὰ τὸν θάνατον τῶν δύο ἀντιπάλων ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῶν Παρισίων. Ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ ὅμως τῶν φιλοσοφημάτων τούτων, ἐκ τοῦ ὀρθολογισμοῦ τοῦ Καρτεσίου ὁμοῦ μετὰ τῆς ἐμπειρίας τοῦ Γκασσέντι, προῆλθε τὸ πνεῦμα τοῦ Φωτισμοῦ, ὅστις κυριαρχεῖ τῶν πνευμάτων κατὰ τὸν ἐπόμενον αἰῶνα.

ΣΚΕΠΤΙΚΙΣΤΑΙ

Ὁ Πέτρος Μπάϋλ (*Bayle*, 1647-1706), υἱὸς Οὐγενότου πάστορος, ἔλαβε πείραν τῆς θρησκευτικῆς ἀδιαλλάξιας καὶ τῶν δύο χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Δύσεως κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, διωχθεὶς καὶ ἐπανειλημμένως ἀναγκασθεὶς νὰ ἐγκαταλίπη τὴν θέσιν του καὶ τὸν τόπον τῆς διαμονῆς του. Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται ἴσως ἐν μέρει ὁ παρ' αὐτῷ παρατηρούμενος συνδυασμὸς θρησκευτικῆς πίστεως καὶ ροπῆς πρὸς τὴν σκέψιν καὶ τὴν ἀμφιβολίαν. Ἡ δευτέρα αὕτη ἀποτελεῖ ἐν πάσῃ περιπτώσει χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς γαλλικῆς διανοήσεως, ὡς διαφαίνεται τόσον ἐκ τοῦ Καρτεσίου καὶ τοῦ Πασκάλ, ὅσον καὶ ἐκ τῶν Γάλλων Στοχαστῶν τοῦ ΙΖ' αἰῶνος, ὡς λ.χ. τοῦ Μονταίνι, τοῦ Σαρρόν, τοῦ Σανσέζ. Ἀλλὰ παρὰ τῷ Μπάϋλ φέρει ἡ σκέψις αὕτη βαθύτερον καὶ ρι-

ζοσπαστικώτερον χαρακτήρα. Τὰς προσπαθείας τοῦ Καρτεσίου, τοῦ Μαλεβραγγίου καὶ τοῦ Πασκάλ πρὸς συμβιβασμὸν πίστεως καὶ γνώσεως ὑποβάλλει ὁ Μπάϋλ εἰς αὐστηρὸν ἔλεγχον, ἵνα ἀποδείξῃ αὐτὰς ματαίας. Δόγματα, οἷα τὰ περὶ τριαδικοῦ θεοῦ, τῆς μετουσιώσεως, τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος, θεωρεῖ οὐ μόνον ὑπὲρ λόγον, ἀλλ' ἀντικρουσ παράλογα. Ἐντεῦθεν ὅμως δὲν συμπεραίνει ὅτι εἶνε ταῦτα ψευδῆ, ἀλλ' ὅτι τὸ ἀνθρώπινον λογικὸν εἶνε περιορισμένον καὶ ἀσθενές. Εἰς τὴν ιδιότητα ταύτην τοῦ δόγματος, εἰς τὸ μυστηριῶδες καὶ ἀκατάληπτον αὐτοῦ, ἔγκειται ἡ ἀξία καὶ ἡ δύναμις αὐτοῦ. Φιλοσοφικὴ θρησκεία, ἀπὸ τῆς ὁποίας θὰ ἔλειπον αἱ ιδιότητες αὗται, οὐδεμίαν ἀπήχησιν θὰ εὔρισκεν ἐν τῇ ἀνθρώπινῃ ψυχῇ. Ἀλλ' ἡ ἀνάλυσις καὶ ὁ ἔλεγχος, εἰς τὰ ὅποια ὑποβάλλει τὰ καθ' ἕκαστον δόγματα, οὐδόλως συντελεῖ εἰς τὴν ἐδραίωσιν τῆς πίστεως, ἂν καὶ πολλαχοῦ τῶν ἔργων του φαίνεται ὅτι ὑποστηρίζει τὴν ὑποταγὴν τοῦ λογικοῦ εἰς τὴν ἀποκάλυψιν ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῆς. Εὐστόχως λέγει περὶ αὐτοῦ ὁ Βολταῖρος, ὅτι αὐτὸς μὲν δὲν εἶνε ἄπιστος, ἀλλ' ὁδηγεῖ τοὺς ἄλλους εἰς τὴν ἀπιστίαν.

Ἡ ὑπὸ τοῦ Μπάϋλ ὑποτίμησις τοῦ θεωρητικοῦ λόγου καταφαίνεται καὶ ἐκ τῆς καταπολεμήσεως τῆς βεβαιότητος τῆς αὐτοσυνειδησίας τοῦ Καρτεσίου, ἀκόμη δὲ καὶ τῆς βεβαιότητος τῶν μαθηματικῶν ἀξιωμάτων. Μόνον τὸ δίκαιον τοῦ πρακτικοῦ λόγου θεωρεῖ ἀπαρβίαστον. Ὁ ἄνθρωπος εἶνε κατὰ τὴν βαθεῖαν αὐτοῦ πεποίθησιν εἰς θέσιν νὰ γνωρίζῃ τοὺς ἠθικοὺς νόμους, οἱ ὅποιοι δέον νὰ διέπωσι τὰς πράξεις του. Ἐν τούτοις ἀμφιβάλλει καὶ περὶ τῆς χρησιμότητος τῆς φυσικῆς ταύτης γνώσεως, ἂν καὶ ἀπορρίπτει τὴν ἑτεραρχίαν δεχόμενος τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως, τὴν ὁποίαν ὅμως θεωρεῖ ἀκατάληπτον καὶ ἀναπόδεικτον. Πάντως ἡ θρησκεία δὲν δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς στήριγμα τῆς ἠθικῆς, τουναν-

τίον ἢ θεμελίωσις αὐτῆς ἐπὶ τῆς αὐθεντίας ἐνὸς προφήτου ἢ ἰδρυτοῦ θρησκείας καθιστᾷ αὐτὴν ἐπισφαλῆ. Μόνον ἢ ἄχρονος καὶ αἰωνία ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ ὀφείλει νὰ ἀποτελῆ τὸ ἀπόλυτον μέτρον τῶν ἠθικῶν ἐντολῶν.

Ἡ διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας σημασία τοῦ Μπάϋλ ἔγκειται εἰς τὴν δρασιν αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως καὶ τῆς ἀνεξιθρησκείας, εἰς τὴν καταπολέμησιν τῆς δεισιδαιμονίας καὶ εἰς τὴν ἀπροκάλυπτον ἀπόκρουσιν τῶν σχολαστικῶν μεθόδων ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ. Εἰς ταύτας συνειτέλεσε πρὸ πάντων τὸ ἱστορικὸν καὶ κριτικὸν αὐτοῦ λεξικόν, τὸ ὁποῖον καταδεικνύει τὴν τεραστίαν πολυμάθειαν καὶ πολυμέρειαν τοῦ συγγραφέως. Ἡ ἐπίδρασις ἣν ἤσκησε καταφαίνεται οὐ μόνον ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ὀλόκληρος ἡ θεοδικία τοῦ Λεϊβνιτίου, διὰ τῆς ὁποίας ἐπιδιώκει ὁ φιλόσοφος οὗτος νὰ ἀποδείξῃ τὴν μεταξὺ πίστεως καὶ λόγου ἐνότητα καὶ συμφωνίαν, στρέφεται κατ' αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐκ τούτου ὅτι ἐγένετο πατὴρ τοῦ Φωτισμοῦ καὶ παρέσχεν εἰς τοὺς φορεῖς αὐτοῦ, ἰδίᾳ δὲ εἰς τὸν Βολταῖρον, τὰ ἀποτελεσματικώτερα ὄπλα κατὰ τῆς Ἐκκλησίας.

Η ΥΠΕΡΒΑΤΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΟΚΡΑΤΙΑ ΤΟΥ ΣΠΙΝΟΖΑ

Ὁ Σπινόζας (1632 - 1677) ἐγεννήθη ἐν Ἀμστελοδάμῳ καὶ κατήγετο ἐξ Ἰουδαίων μεταναστευσάντων εἰς Ὀλλανδίαν ἐξ Ἰσπανίας. Κατ' ἀρχὰς προωρίζετο νὰ γίνῃ ραββῖνος, οἱ δὲ ὁμόθρησκοι αὐτοῦ ἐστήριζον ἐπ' αὐτοῦ πολλὰς καὶ μεγάλας ἐλπίδας. Ἀλλ' αἱ ἰδέαι αὐτοῦ καθίσταντο ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτους ἐλευθερώτεραι καὶ ἀπεκρυσταλλώθησαν τέλος ἐν τῇ θεολογικο-πολιτικῇ πραγματείᾳ αὐτοῦ. Ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ τούτῳ ἀπαιτεῖ ἀνεξιθρησκείαν, ἐλευθερίαν σκέψεως καὶ λόγου ὅσον ἀφορᾷ τὴν θρησκείαν καὶ τὴν ἱστορικὴν κριτικὴν τῆς Ἀγίας Γρα-

φῆς. Αἱ προσπάθειαι τῶν ὁμοφύλων αὐτοῦ, οἵτινες μετεχειρίζοντο ὅλα τὰ μέσα πρὸς ἐπαναφορὰν αὐτοῦ εἰς τὴν ὁδὸν τῆς παραδόσεως, ἀποβαίνουσι μάταιαι. Οὔτε αἱ ἀπειλαὶ οὔτε ἡ ἀπόπειρα δωροδοκίας καὶ φόνου ἴσχυσαν, ὅπως μεταβάλωσι τὰς ἰδέας του. Διὰ τοῦτο ἀφορίζουσι τέλος αὐτόν, εἰκοσιτετραετῆ τὴν ἡλικίαν, ἀπὸ τῆς συναγωγῆς. Ἐκτοτε, μισούμενος ὑπὸ τῶν συντηρητικῶν κύκλων ὅλων τῶν ὁμολογιῶν, ζῆ ἀυστηρῶς μονήρη βίον, κατ' ἀρχὰς μὲν ἐν τῇ ἐξοχῇ, τέλος δὲ ἐν Χάγῃ, ὅπου ἀποζῆ ἐκ τῆς κατεργασίας ὀπτικῶν ὑάλων, ἀποκρούων τὰς χρηματικὰς ἀρωγὰς τῶν φίλων καὶ ἀποποιηθεὶς καὶ τὴν θέσιν καθηγητοῦ ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Ἀϊδελβέργης, ἐπειδὴ ἐπεθύμει νὰ διατηρήσῃ πλήρως τὴν φιλοσοφικὴν του ἀνεξαρτησίαν. «Ἐζησεν, ὅπως γράφει ὁ Φορλαϊνδεο, πιστὸς εἰς τὴν διδασκαλίαν του, ὑπέρτερος τῶν ἐπιγείων τιμῶν καὶ ἀγαθῶν, ἄνευ ἀναγκῶν, ἀλλὰ πλήρης χαρῶ-πῆς ἠρεμίας, κύριος τῶν παθῶν του, ἐπιεικὴς καὶ εὖνους πρὸς τοὺς ἄλλους καὶ ἀυστηρὸς πρὸς ἑαυτόν. Τὴν καθαρότητα τοῦ χαρακτῆρός του οὐδ' αὐτοὶ οἱ πολυάριθμοι καὶ λυσσαλέοι ἐχθροὶ του ἐτόλμησαν νὰ ἀμφισβητήσωσι». Τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἀποκατέστησαν ποιηταὶ οἷος ὁ Γκαϊτε καὶ θεολόγοι οἷοι ὁ Χέρδεο καὶ ὁ Σλάϊερμάχεο, ὧν ὁ τελευταῖος καλεῖ αὐτὸν ἅγιον καὶ χαρακτηρίζει ὡς ἓνα ἐκ τῶν μεγάλων ἐκείνων ἐν τοῖς ὁποίοις ἔζη ὁ θεός. Ἐν τοῖς ἔργοις αὐτοῦ ἀποδεικνύεται ὁ Σπινόζας παντάπασιν ὀρθολογιστής. Ἐκ μιᾶς μόνης ἐννοίας—τῆς οὐσίας—παράγει ὁλόκληρον τὸ φιλοσοφικόν του σύστημα, ἄνευ τῆς συνδρομῆς καὶ τῆς ἀνάγκης τῆς ἐμπειρίας. Τοῦτο ὅμως εἶνε φαινομενικὸν μόνον. Διότι τὰ ἰδιώματα, ἅπερ ἀποδίδει εἰς τὴν οὐσίαν, δὲν εἶνε ἀναγκαῖα ἐκ τῆς ἐννοίας τῆς οὐσίας ἀκολουθία, ἀλλ' ἐλήφθησαν ἐκ τῆς ἐμπειρίας. Τὰ μαθηματικὰ εἶνε δι' αὐτὸν τὸ ἰδεῶδες πάσης ἀνθρωπίνης ἐπιστήμης. Ἄλλ' ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Καρτέ-

σιον ἐνδιαφέρεται ἀποκλειστικῶς διὰ τὸν ἄνθρωπον, τοῦ ὁποίου τὰ συναισθήματα καὶ τὴν βούλησιν πειρᾶται νὰ ἐξετάσῃ ὡς ὁ μαθηματικὸς τὰ γεωμετρικά του σχήματα, ἀναλύων αὐτὸν ἄνευ προκαταλήψεως καὶ ἄνευ πάθους καὶ ἀνιχνεύων τοὺς νόμους, ἐξ ὧν κατ' ἀνάγκην γεννῶνται αἱ ἰδιότητες τῆς φύσεως αὐτοῦ. Ἡ ὅλη φιλοσοφία αὐτοῦ συγκροτεῖται κατὰ μαθηματικὴν μέθωδον. Τοῦ συστήματός του ἄρχεται δι' ὀρισμῶν καὶ ἀξιωματίων, ἐξ ὧν παράγει τὰ θεωρήματα τῆς φιλοσοφίας του, στηριζόμενα πάλιν δι' ἀποδείξεων. Συμφώνως πρὸς ταῦτα ἡ γλῶσσα καὶ τὸ ὕφος αὐτοῦ εἶνε ξηρά, ἀπρόσωπα καὶ ἀφηρημένα. Παρὰ ταῦτα ὀπισθεν αὐτῶν ὑποκρύπτεται ἡ βαθεῖα θρησκευτικότης ὑφ' ἧς διαπνέεται ὁ φιλόσοφος. Ἡ θρησκευτικότης αὕτη ἐκφράζεται ὡς ὑποταγὴ ὑπὸ τὴν ἀναγκαστικότητα. Ἐντεῦθεν ἡ ὑπέροχος ἀταραξία ἔναντι τῶν παθῶν καὶ τῶν ἐναλλασσομένων τροπῶν τῆς μοίρας, τὸ συναίσθημα τῆς ἀπολυτρούσεως ἀπὸ τοῦ ὀδυνηροῦ μαρτυρίου τῶν αἰσθήσεων, ἀπὸ τῶν ἐπιγείων φροντίδων, ἀπὸ τῆς ὀργῆς, τοῦ μίσους, τῆς φιλοδοξίας. Ἐπειτα ἐκφράζεται καὶ ὡς πίστις εἰς τὴν κτήσιν τῆς αἰωνίου ἀληθείας. Οὗτος εἶνε ὁ λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον φαίνονται εἰς αὐτὸν τὰ μαθηματικά, μετὰ τοῦ αἰωνίου κύρους ὅπερ φέρουσιν ἐν ἑαυτοῖς, ὡς ἡ ὀρθὴ μέθοδος, τῇ βοηθείᾳ τῆς ὁποίας, ἀδιατάρακτος ἀπὸ τῶν ταπεινῶν παθῶν, δύναται νὰ θεωρῇ τὰ πάντα, θεῖα καὶ ἀνθρώπινα, μετὰ τῆς ἡρεμίας τοῦ σοφοῦ, ὡς νὰ ἦσαν γραμμαί, ἐπιφάνειαι καὶ σώματα. Ἀπὸ τῆς αἰωνίας ταύτης ἀληθείας, ἣτις παρέχει εἰς τὸν ἄνθρωπον τὸν ὑψιστον βαθμὸν τῆς ἐλευθερίας, θεωρεῖ τὰ πάντα ἐν τῇ σχέσει αὐτῶν πρὸς τὸν θεόν, ἐν τῇ αἰωνιότητι αὐτῶν —sub specie æternitatis— καὶ πληροῦνται τῆς ἀγάπης ἐκείνης πρὸς τὴν δημιουργικὴν πηγὴν τοῦ σύμπαντος, ἣτις ἀπ' αὐτοῦ εἶνε γνωστὴ ὡς amor dei intellectualis. Περὶ

τοῦ συστήματος τοῦ Σπινόζα δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι ἀποτελεῖ ἀπόπειραν γενναιοτέραν τῆς τοῦ Χόββες καὶ τοῦ Καρτεσίου πρὸς συνένωσιν ὅλων τῶν ἐπιστημονικῶν ἀνακαλύψεων τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ τῶν νεωτέρων χρόνων εἰς μίαν ἐνιαίαν θεωρίαν. Πράγματι ἀναλαμβάνει εἰς αὐτὸ καὶ ἐπεξεργάζεται πολυμερέστατα τὴν περὶ ἀπίρου ἰδέαν τὴν μαθηματικὴν μέθοδον, δι' ἧς αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι ἀνεκάλυψαν τὴν ἐν τῷ ὑλικῷ κόσμῳ νομοτέλειαν τὰς ἀρχὰς καθόλου τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ δὴ τὴν τῆς αἰτίας, τὴν ὁποίαν ἐφαρομόζει καὶ εἰς τὰ πνευματικὰ φαινόμενα τὰς περὶ φυσικῆς θρησκείας ἰδέας τῆς ἀγγλικῆς κυρίως φιλοσοφίας· τέλος τὸν πλατωνισμὸν τῆς Ἀναγεννήσεως, ὡς δεικνύει πρὸ πάντων ἢ περὶ ἐμφύτων ἰδεῶν καὶ ἢ περὶ τῶν γενικῶν ἐννοιῶν καὶ νόμων θεωρία αὐτοῦ.

Μεταξὺ νοήσεως καὶ πραγματικότητος ὑφίσταται, κατὰ τὴν βαθεῖαν πεποίθησιν τοῦ Σπινόζα, πλήρης συμφωνία. Ὁ νοῦς ἀντιστοιχεῖ εἰς τὴν πραγματικότητα καὶ παρέχει εἰς ἡμᾶς τὴν ἀληθῆ γνῶσιν περὶ τῆς φύσεως τῶν ὄντων. Ἡ λογικὴ γνῶσις ἀποκαλύπτει εἰς ἡμᾶς νομοτέλειαν διέπουσαν τὰ πάντα, ἐμφανιζομένην ἐν τῇ ἐναλλαγῇ τῶν φαινομένων καὶ καθιστῶσαν αὐτὰ νοητὰ εἰς ἡμᾶς. Ἡ βεβαιότης τῆς ἀληθείας τῆς γνώσεως ταύτης καὶ τοῦ κύρους ἢ τῆς ἀξίας αὐτῆς, δὲν στηρίζεται ἐπὶ ἐξωτερικῶν γνωρισμάτων καὶ τεκμηρίων ἢ ἐπὶ τῆς συμφωνίας πρὸς τι ἔκτος τοῦ λόγου κείμενον. Διότι ὁ λόγος φέρει ἐν ἑαυτῷ τὴν βεβαιότητα τῆς ἀληθείας αὐτοῦ, καὶ δὴ μετὰ σαφηνείας καὶ ἐναογείας, αἵτινες εἶνε ἀπόρροια τῆς αὐστηρᾶς λογικῆς συνεπείας. Πρὸς τοῦτο ὅμως ἀπαιτοῦνται προϋποθέσεις τινές, ἐν αὐτῇ τῇ ψυχῇ κείμεναι, δι' ὧν ὁ νοῦς προσλαμβάνει καὶ ἐπεξεργάζεται τὰς παραστάσεις, προκαλουμένας ὑπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου διὰ τῶν αἰσθήσεων καὶ εἰσερχομένας εἰς τὴν ψυχὴν ἀτά-

κτως. Αἱ προϋποθέσεις αὐταὶ ἢ προδιαθέσεις εἶνε ἔμφυτοι ἰδέαι ἢ αἰώνιοι ἀλήθειαι, δι' ὧν ὁ νοῦς συνδέει καὶ συσχετίζει πρὸς ἀλλήλας τὰς παραστάσεις καὶ αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦσι κατὰ ταῦτα τὰς βάσεις τῆς γνώσεως. Εἶνε λοιπὸν αὐταὶ ἔννοιαι, αἵτινες ἀνάγκη νὰ ὑπάρχωσιν ἐν τῇ ψυχῇ πρὸ πάσης ἐμπειρίας. Αἱ ἔννοιαι αὐταὶ, περὶ ὧν ἰσχύει ἡ ἀρχή: *essentia involvit existentiam*, τουτέστιν ὁ ὀρισμὸς αὐτῶν ἐγκλείει ἐν ἑαυτῷ τὴν ὑπαρξιν αὐτῶν, εἶνε αἱ ἀκόλουθοι. Ἡ ἔννοια τῆς οὐσίας, τουτέστιν ἐκεῖνο, ὅπερ οὐδενὸς ἄλλου δέεται πρὸς ὑπαρξιν αὐτοῦ, στηριζομένη ἐπὶ τοῦ νόμου τῆς ταυτότητος· τὸ ἀξίωμα τῆς ἀντιφάσεως, τὸ τῆς τοῦ τρίτου ἀποκλείσεως, τὸ τοῦ ἀποχρῶντος λόγου, ἡ νόησις (κυρίως ἐμψύχωσις) καὶ ἡ ἔκτασις. Σημειωτέον ὅμως ὅτι διὰ τὸν Σπινόζαν πραγματικὸς λόγος—πᾶν φαινόμενον δέον νὰ ἔχη τὴν αἰτίαν αὐτοῦ—καὶ γνωστικὸς λόγος—πᾶσα κρίσις δέον νὰ κέκτηται τὸν λόγον αὐτῆς—συμπίπτουσι πρὸς ἀλλήλους, ἐπειδὴ αἰτία καὶ λόγος εἶνε δι' αὐτὸν τὰ αὐτὰ καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἐξηγεῖν καὶ κατανοεῖν εἶνε ἰσοδύναμα καὶ ταυτόσημα. Ἄξιον παρατηρήσεως εἶνε ἐπίσης ὅτι δὲν συγκαταλέγει τὸν χρόνον μεταξὺ τῶν ἐμφύτων ἰδεῶν. Διότι διὰ τὸν ἄπειρον νοῦν τοῦ θεοῦ ὑφίστανται τὰ πάντα συγχρόνως, αἰτία καὶ ἀποτέλεσμα εἶνε ταυτόχρονα ἐν τῇ νοήσει τοῦ θεοῦ, ἐπειδὴ ὄντα καὶ φαινόμενα συνυπάρχουσιν ἐν αὐτῇ συγχρόνως καὶ διὰ μιᾶς, ὡς ἐν τοῖς μαθηματικοῖς. Ἐπειδὴ λοιπὸν ὁ κόσμος εἶνε ἐν τῷ πνεύματι τοῦ θεοῦ γεωμετρικὸν φαινόμενον, δὲν ἔχει οὗτος ἀνάγκην τοῦ χρόνου, ὅστις κατὰ ταῦτα εἶνε μόνον βοήθημα τῆς παραστάσεως ἢ τρόπος τοῦ νοεῖν (*modus cogitandi*), δεδομένος μετὰ τῆς ἀτελείας τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ, τοῦ πεπερασμένου νοῦ τῶν ἀνθρώπων. Εἰς τὴν γνώσιν φθάνομεν διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν ἐννοιῶν ἐκεῖνων ἐπὶ τῶν παραστάσεων ἡμῶν. Ἐπειδὴ δὲ τὰ φαινό-

μενα τελοῦσιν εἰς ἔσωτερικὴν, μαθηματικῶς λογικὴν συνάρτησιν πρὸς ἄλληλα, εἶνε δυνατόν νὰ παράγωμεν αὐτὰ ἐξ ἄλλήλων καὶ νὰ ἐξηγῶμεν αὐτὰ δι' ἄλλήλων. Γνώσις λοιπὸν σημαίνει ἀνίχνευσιν καὶ εὗρεσιν τῶν αἰτίων ἢ τῶν λόγων, πλάνη δὲ ἔλλειψιν τριαύτης γνώσεως. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συνάγεται ὅτι ὅταν ὁ περὶ τῶν ὄντων στοχασμὸς τελῆται ὀρθῶς ἢ ἀκολουθία τῶν παραστάσεων ἐν ἡμῖν συμπίπτει πρὸς τὴν ἀκολουθίαν τῶν φαινομένων καὶ γεγονότων ἐκτὸς ἡμῶν. *Ordo et connexio idearum idem est ac ordo et connexio rerum.* Ὅσακις ὅμως αἱ γενικαὶ ἔννοιαι, τὰς ὁποίας ἀπρηριθμήσαμεν ἀνωτέρω, δὲν ἐφαρμόζονται ὀρθῶς, φθάνομεν εἰς γνώσεις διαφόρου βαθμοῦ. Κατὰ ταῦτα ὑπάρχουσι διάφορα στάδια τῆς γνώσεως. Τὴν κατωτάτην βαθμίδα ταύτης ἀποτελεῖ ἢ ἐκ τοῦ αἰσθήματος ἀπορρέουσα παράστασις (*imaginatio*) ἢ ἢ ἐξ ἀκοῆς παράστασις (*opinio*). Ἡ γνώσις αὕτη εἶνε γνώσις ἀτελής, ἐπειδὴ δὲν εἰσδύει εἰς τὰ αἷτια καὶ κατὰ συνέπειαν δὲν διασαφηνίζει τὴν σχέσιν τοῦ καθ' ἑκαστον πρὸς τὸ ὅλον. Εἰς ἀνωτέραν βαθμίδα γνώσεως καταντῶμεν, ὅταν ὁ λόγος ἐπεξεργάζεται τὰς παραστάσεις τῆ βοηθεία τῶν ἐμφύτων ἰδεῶν, ὡσαύτως λέξεσιν ὅταν ἀνίχνεύη καὶ ἀνακαλύπτῃ τὰς αἰτίας αὐτῶν. Οὕτω ἀποτελεῖται πλήρης γνώσις (*idea clara et distincta ἢ idea adaequata ἢ conceptus*). Εἶνε δὲ ἡ γνώσις τοσοῦτον σαφεστέρα ὅσον εὐρυτέρα ἢ σειρὰ τῶν αἰτίων, τὰ ὁποῖα εὗρισκομεν. Πληρεστάτη δὲ καὶ τελεία, ὅταν γνωρίζωμεν καὶ τὴν ἐσχάτην αἰτίαν. Ἡ ἐσχάτη αὕτη αἰτία εἶνε ἢ οὐσία, μέχρι τῆς ὁποίας ὅμως εἶνε ἀδύνατον νὰ φθάσωμεν διὰ τοῦ λόγου, ἐπειδὴ εἶνε οὗτος πεπερασμένος. Ἄλλ' ὑπεράνω τῆς λογικῆς ὑπάρχει κατὰ Σπινόζαν καὶ ἀνωτέρα μορφή γνώσεως, ἢ ἐνόρασις (*scientia intuitiva*), ἔσωτερικὴ ἔλλαμψις, πνευματικὴ θεωρία, διὰ τῆς ὁποίας θεωροῦμεν τὸ ἐπὶ μέρος καὶ τὸ ὅλον ὡς ἅμα.

σον ένότητα. Ἡ δι' ένοράσεως γνῶσις αὕτη εἶνε τὸ ὕψιστον εἰς ὃ δύναται νὰ φθάσῃ ἢ ἀνθρωπίνη ψυχὴ. Δι' αὐτῆς γινώσκει αὕτη ὅτι ὑπάρχει ἐν τῷ θεῷ καὶ βλέπει τὰ καθ' ἕκαστον ὑπὸ τὸ φῶς καὶ ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς τῆς αἰωνιότητος. Δι' αὐτῆς οὐ μόνον τὴν οὐσίαν γινώσκομεν, ἀλλὰ καὶ τὸ μόνιμον καὶ σταθερὸν ἐν τοῖς πράγμασι, τὰ γένη (formas) καὶ ἐν τοῖς φαινομένοις τοὺς νόμους (leges), ἅπερ φέρουσι παρ' αὐτῷ τὸ κοινὸν ὄνομα *essentiae*. Ὁ Σπινόζας, δεχόμενος τὴν ένόρασιν ὡς μέσον πρὸς τὴν ὑψίστην βαθμίδα τῆς γνώσεως, ἀναλαμβάνει εἰς τὴν φιλοσοφίαν του μυστικὸν στοιχεῖον, ἴδιον εἰς τὴν γνωσιολογίαν τοῦ μυστικισμοῦ.

Ἡ έννοια τῆς οὐσίας, ἡ ὁποία διήκει διὰ τῆς γνωσιολογίας τοῦ Σπινόζα, ἀποτελεῖ, ὡς εἶνε φυσικόν, τὸ κέντρον τοῦ ὅλου αὐτοῦ συστήματος. Εἶνε ἡ ἀρχὴ ἐξ ἧς ὁρμᾶται πρὸς συγκρότησιν τῶν διαφόρων μερῶν τῆς φιλοσοφίας του. Ἀγεται δὲ εἰς τὴν σύλληψιν τῆς έννοίας ταύτης τῆς οὐσίας ἐκ τῆς λογικῆς ἀπαιτήσεως τὸ μὲν τοῦ ἀξιώματος τῆς ταυτότητος, τὸ δὲ τοῦ ἀξιώματος τοῦ ἀποχωρῶντος λόγου, τόσον τοῦ πραγματικοῦ ὅσον καὶ τοῦ γνωστικοῦ. Ἐπειδὴ τὰ φαινόμενα τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου εἶνε παροδικὰ καὶ μεταβλητὰ δὲν εἶνε δυνατόν νὰ εἶνε τὸ ὄντως ὄν, συμφώνως πρὸς τὸ ἀξίωμα τῆς ταυτότητος ($a=a$). Τὸ ὄντως ὄν δέον νὰ εἶνέ τι σταθερὸν καὶ μόνιμον, αἰώνιον καὶ ἐν τῇ ποικιλίᾳ καὶ τῇ ἐναλλαγῇ, ὡς τὸ Ἐν τῶν Ἐλεατῶν. Κατὰ δὲ τὸ ἀξίωμα τοῦ λόγου ἀπαιτεῖται, ὅπως τὸ μὲν πᾶν ὑλικὸν φαινόμενον ἐξαρτᾶται ἐκ τινος αἰτίου, τὸ δὲ πᾶσα γνῶσις κέκτηται τὸν ἑαυτῆς λόγον. Κατὰ τὴν πρώτην περίπτωσιν ἀναγόμεθα κατ' ἀνάγκην μέχρις ἐσχάτου τινὸς ἢ πρώτου αἰτίου, ὅπερ φέρει τὴν αἰτίαν αὐτοῦ ἐν ἑαυτῷ, εἶνε αὐταίτιον. Κατὰ τὴν δευτέραν ὑποχρεούμεθα εἰς τὴν ἀποδοχὴν ὑστάτης καὶ ὑψίστης έννοίας, ἐν τῇ ὁποίᾳ περιέχονται πᾶσαι αἱ

καθ' ἕκαστον γνώσεις. Τὸ ἔσχατον ἐκεῖνο αἴτιον καὶ ἡ ὑψίστη αὕτη ἔννοια εἶνε κατὰ τὸν Σπινόζαν ἐν καὶ τὸ αὐτό, ἐπειδὴ τὸ ἀξίωμα τοῦ πραγματικοῦ καὶ τοῦ γνωστικοῦ λόγου συμπίπτουσι πρὸς ἄλληλα, ὡς ἤδη ὑπεδηλώθη. Ἡ αἰτιώδης γνώσις οὐδέποτε θὰ ἐτερματίζετο, ἂν δὲν ὑπῆρχέ τι ὅπερ νὰ ἔχη τὴν αἰτίαν αὐτοῦ ἐν ἑαυτῷ. Τὸ αὐταίτιον τοῦτο εἶνε ἐκεῖνο, τοῦ ὁποίου ἡ φύσις μόνον ὡς ὑπάρχουσα δύναται νὰ νοηθῇ καὶ τὸ ὁποῖον εἶνε ἀφ' ἑαυτοῦ νοητόν. «Substantia est id, quod in se est, per se concipitur, cuius conceptus non indiget conceptu alterius rei quo formari debeat». Ἐπειδὴ δὲ ἡ οὐσία εἶνε ὁ λόγος παντὸς ὅ,τι ὑπάρχει καὶ συγχρόνως εἶνε αὐτὸ τοῦτο, ὅπερ ὑπάρχει, ὁ Σπινόζας καλεῖ αὐτὴν καὶ θεὸν καὶ φύσιν. Substantia sive natura sive deus. Εἰς τὸν καθορισμὸν τῶν ἰδιοτήτων τῆς οὐσίας καταντῶμεν κατὰ δύο μόνον τρόπους, τὸ μὲν παράγοντες αὐτὰς ἐκ τοῦ ὁρισμοῦ τῆς οὐσίας, τὸ δὲ ἐκ τῶν ἐμφύτων ἰδεῶν ἢ αἰωνίων ἀληθειῶν. Ἐκ μὲν τοῦ ὁρισμοῦ συνάγεται ὅτι αὕτη εἶνε ἄπειρος καὶ ἀπεριόριστος, αἰωνία καὶ ἄχρονος, ἐνιαία καὶ μοναδική, ἀμέριστος, ἐλευθέρα, ἐκ δὲ τῶν αἰωνίων ἀληθειῶν ὅτι κέκτηται δύο ἰδιώματα ὑφ' ἃ ἐμφανίζεται, τὴν νόησιν καὶ τὴν ἔκτασιν. Κυρίως εἰπεῖν ἡ οὐσία ὡς ἄπειρον ὄν κέκτηται καὶ ἄπειρα ἰδιώματα. Ἐκ τούτου ὅμως ἡμεῖς γνωρίζομεν τὰ δύο ἐκεῖνα, τὸ πνεῦμα καὶ τὴν ὕλην. Ὑπὸ τὰς δύο ταύτας διαφόρους μορφάς, αἴτινες εἶνε προσιταὶ εἰς τὸν ἡμέτερον νοῦν ὡς ἡ φύσις τῆς οὐσίας, ἐμφανίζεται εἰς ἡμᾶς ὁ θεός. Ὁ θεὸς οὗτος εἶνε ἡ οὐσία, ἣτις ἐνυπάρχει ἐν πᾶσι καὶ περιλαμβάνει τὰ πάντα. Ἐν αὐτῷ, ὡς μόνῳ ὑπάρχοντι, εἶνε καὶ συνέχονται τὰ πάντα. «Πᾶν ὅ,τι ὑπάρχει εἶνε ἐν τῷ θεῷ καὶ οὐδὲν δύναται νὰ εἶνε ἢ νὰ νοηθῇ ἄνευ τοῦ θεοῦ». Καὶ ἐπειδὴ εἶνε σῶμα ἅμα καὶ ψυχὴ, εἰς ἕκαστην σωματικὴν μεταβολὴν ἐν τῷ κόσμῳ ἀντι-

στοιχεῖ μία ψυχικὴ καὶ τανάπαλιν, ὡς εἰς πᾶσαν μεταβολὴν ἑνὸς ὄντος ἀντιστοιχεῖ μεταβολὴ ὄλων τῶν πλευρῶν του ἢ ὄλων τῶν ἰδιοτήτων του. Κατὰ τὴν ἀντίληψιν λοιπὸν τοῦ Σπινόζα ὕλη καὶ πνεῦμα δὲν εἶνε δύο διάφοροι ἀλλήλων οὐσίαι ἢ ὄντοτητες, ἀλλὰ μόνον διάφοροι πλευραὶ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς οὐσίας. Ἐκατέρα ὁμῶς τῶν πλευρῶν τούτων δέον νὰ νοῆται ἐξ ἑαυτῆς, ἐπειδὴ ἢ μία ἰδιότης δὲν δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ἐκ τῆς ἑτέρας, οὔτε τὸ πνεῦμα ἐκ τῆς ὕλης οὔτε ἢ ὕλη ἐκ τοῦ πνεύματος. Ὄταν κατ' ἀκολουθίαν θεωρῶμεν τὰ ὄντα ὡς πνευματικὰ φαινόμενα, δέον νὰ παράγωμεν τὴν αἰτιώδη συναρτήσιν ἐκ τοῦ ἰδιώματος τοῦ πνεύματος· ὅταν δὲ τουναντίον θεωρῶμεν αὐτὰ ὡς ὕλικά, δέον νὰ χρησιμοποιῶμεν μόνον τὸ ἰδίωμα τῆς ἐκτάσεως πρὸς ἐξήγησιν τῆς αἰτιώδους συναρτήσεως. Διότι μεταξὺ σωματικοῦ καὶ ψυχικοῦ οὐδεμία αἰτιώδης συνάρτησις εἶνε δυνατὸν νὰ ὑφίσταται. Ἡ ἀντίληψις αὕτη περὶ τῶν μεταξὺ τῶν δύο τούτων φαινομένων σχέσεων ἀκολουθεῖ κατ' ἀνάγκην ἐκ τοῦ ἀξιώματος τῆς αἰτίας, διότι αἰτία καὶ ἀποτέλεσμα δέον νὰ εἶνε ὁμοειδῆ, ἐπειδὴ ἄλλως τὸ ἀποτέλεσμα θὰ περιεῖχεν ἐν ἑαυτῷ τι περισσότερον τῆς αἰτίας. Ἐπειτα δέ, ἐὰν αἰτία καὶ ἀποτέλεσμα οὐδὲν κοινὸν ἔχωσι πρὸς ἄλληλα, θὰ ἔπρεπεν ὅ,τι ὑπάρχει ἐν τῷ ἀποτελέσματι νὰ ἐγεννήθῃ ἐκ τοῦ μηδενός. Διὰ τῆς ἀντιλήψεως ταύτης ὠδήγησεν ὁ Σπινόζας εἰς ἐκδοχὴν περὶ σχέσεως ψυχικοῦ καὶ σωματικοῦ, ἣτις εἶνε γνωστὴ ὑπὸ τὸ ὄνομα συνήθως τῆς θεωρίας τοῦ παραλληλισμοῦ, τῆς ὁποίας ἢ ἐπίδρασις ἐγένετο τεραστία ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς τε φιλοσοφίας καὶ τῆς ψυχολογίας. Οὕτω συνέβαλεν εἰς τὴν ἐφαρμογὴν ἀρχῆς ἐν τῇ ἐρευνῇ τῶν λειτουργιῶν τοῦ ἐγκεφάλου, ἣτις ἀπεδείχθη τόσον καρποφόρος πανταχοῦ ἐν ταῖς φυσικαῖς ἐπιστήμαις, τουτέστι τῆς ἀρχῆς, καθ' ἣν ὅλαι αἱ φυσικαὶ λειτουργίαι ἐξηγοῦνται ἐκ φυσικῶν αἰτίων Αἰ φυσικαῖ

λειτουργίαι ἀποτελοῦσι τρόπον τινὰ κλειστὴν ἄλυσιν αἰ-
 τίων καὶ ἀποτελεσμάτων, ἧτις οὐδαμοῦ διακόπτεται ὑπὸ
 τῆς παρεμβάσεως ψυχικῶν ἢ πνευματικῶν δυνάμεων. Τὸ
 αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὰς πνευματικὰς λειτουργίας, αἰτι-
 νες μόνον ἐκ ψυχολογικῶν νόμων δέον νὰ ἐξηγῶνται,
 οὐδέποτε δὲ ἐξ ὑλικῶν αἰτίων. Σῶμα καὶ πνεῦμα εἶνε ἐν
 καὶ τὸ αὐτὸ ἐν τῇ οὐσίᾳ. Ὅτι ἐν τῷ ἰδιώματι τῆς ἐκτά-
 σεως ἐμφανίζεται ὡς κίνησις, εἶνε ἐν τῷ ἰδιώματι τῆς
 νοήσεως βίωμα συνειδήσεως. Ὅθεν δὲν ὑφίσταται ἀλ-
 ληλεπίδρασις ψυχῆς καὶ σώματος. Ἀναγκαία συνέπεια τῆς
 ἐκδοχῆς ταύτης εἶνε ἡ μηχανικὴ ἐξήγησις τῆς φύσεως,
 ἐφόσον εἶνε ἐκτασις, καὶ ἡ ἀπόρριψις τῆς τελολογικῆς ἐρ-
 μήνεϊας αὐτῆς. Ὁ σκοπὸς ἀποκλείεται ἐντελῶς ἀπὸ τοῦ
 κόσμου ὑπὸ τοῦ Σπινόζα καὶ ἐκ τῆς ἀρχῆς ταύτης καὶ ἐκ
 τῆς ἀποδοχῆς τοῦ κόσμου καὶ τῶν ἐν αὐτῷ ὡς ἀπορροεόν-
 των ἐκ τῶν ἀναλλοιώτων νόμων τῆς λογικῆς νοήσεως τοῦ
 θεοῦ. Ὁ κόσμος ὡς ὅλον οὐδένα δύναται νὰ ἐξυπηρετῇ
 σκοπόν. Διότι οὗτος θὰ ἔδει τότε νὰ κεῖται ἐκτὸς τοῦ
 θεοῦ ἢ τῆς οὐσίας. Ἀλλ' οὔτε τὰ καθ' ἕκαστον ὄντα τοῦ
 κόσμου εἶνε δυνατόν νὰ κατατείνωσιν εἰς σκοπούς, ἐπειδὴ
 ὁ σκοπὸς προϋποθέτει ὅτι θὰ ἡδύνατο νὰ δημιουργη-
 θῶσι καὶ κατ' ἄλλον τρόπον, ὅπερ ἀντιφάσκει εἰς τὴν
 λογικὴν ἀναγκαστικότητα μεθ' ἧς προέρχονται ἐκ τοῦ
 θείου νοῦ. Καὶ ἄλλως δὲ ὁ σκοπὸς προϋποθέτει διάκρι-
 σιν, ὅπερ ἀποκλείεται διὰ τὴν θείαν νόησιν, δι' ἣν τὰ
 πάντα εἶνε ἐξ ἴσου σημαντικὰ καὶ κέκτηνται τὴν αὐτὴν
 ἀξίαν. Τέλος πρὸς ἐπίτευξιν σκοπῶν χρειάζεται ὁ χρό-
 νος, ὅστις ὅμως δὲν ὑφίσταται διὰ τὴν ἄνω καὶ ἔξω τοῦ
 χρόνου οὐσίαν, τὴν θεωροῦσαν τὰ πάντα ὡς γεωμετρι-
 κὸν φαινόμενον. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἀπορρίπτει ὁ
 Σπινόζας καὶ τὴν ἐλευθερίαν, θεωρῶν πάσας τὰς πρά-
 ξεις τοῦ ἀνθρώπου ἐξηρητημένας κατ' ἀνάγκην ἐξ αἰτίων.
 Ἡ πίστις ὅτι δυνάμεθα νὰ πράττωμέν τι παρ' ἐκεῖνο

ὅπερ πράττομεν εἶνε πλάνη ἀπορρέουσα ἐκ τῆς ἀγνοίας τῶν αἰτίων, ἐξ ὧν ἐξαρτῶνται αἱ πράξεις ἡμῶν. Ὁ παῖς πιστεύει ὅτι ἀπαιτεῖ ἐλευθέρως γάλα, ἐνῶ ὑπακούει ἀπλῶς εἰς ἀναγκαίαν ὁρμήν. Ὁμοίως ὁ φλύαρος ὅτι πράττει ἐλευθέρως λύων τὴν γλῶσσαν αὐτοῦ ἢ ὁ ἐν μέθῃ διατελῶν ὅτι λέγει ἐξ ἐλευθέρου βουλήσεως ὅ,τι θὰ παρεσιώπα ἐν καταστάσει νηφαλιότητος. Πραγματικὴ ἐλευθερία εἶνε δυνατὴ μόνον ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ λόγου. Ἡ δὲ ἀπόλυτος ἐλευθερία ἀποτελεῖ κτῆμα μόνον τοῦ θεοῦ, διότι μόνος αὐτὸς εἶνε αὐταίτιον καὶ αἰτία τῶν ὄντων. Ἡ ἐλευθερία ὅμως αὕτη τοῦ θεοῦ συμβιβάζεται καὶ ἐναρμονίζεται πρὸς τὴν ἀναγκαστικότητα, μετὰ τῆς ὁποίας ἀπορρέουσι τὰ πάντα οὐχὶ ἐκ τῆς βουλήσεως, ἀλλ' ἐκ τῆς φύσεως αὐτοῦ.

Ἐπειδὴ ὁ θεὸς εἶνε ἡ μία καὶ μοναδικὴ οὐσία ὑπάρχουσα ἐξ ἑαυτῆς καὶ ἀφ' ἑαυτῆς νοητὴ, ἔπεται ὅτι οὐδὲν καθ' ἕκαστον ὄν ἢ φαινόμενον κέκτηται αὐτοτελεῖ ὑπαρξιν. Τὰ καθ' ἕκαστον ὄντα παριστῶσι μόνον τοὺς ἰδίους τρόπους—modi—διὰ τῶν ὁποίων ἀποκαλύπτει ἑαυτὴν ἡ οὐσία. Οἱ τρόποι εἶνε μεταβολαὶ ἐν τῇ οὐσίᾳ καὶ διὰ τοῦτο ὑπάρχουσι μόνον ἐν αὐτῇ καὶ δι' αὐτῆς, ὅπως τὰ κύματα ὑπάρχουσι μόνον ὡς μόρια τῆς θαλάσσης καὶ μόνον ὡς τοιαῦτα εἶνε νοητά. Οἱ πεπερασμένοι τρόποι ἐμφανίσεως τῆς οὐσίας εἶνε τὰ φαινόμενα ἐκεῖνα, ἅπερ περιορίζονται κατὰ χῶρον καὶ χρόνον, τὰ καθ' ἕκαστον δηλαδή φαινόμενα σωματικῆς καὶ πνευματικῆς φύσεως, ἄνθρωποι, ζῶα, φυτά, ὄρουκτὰ κ.λ., ἰδέαι, συναισθήματα, βουλήσεις. Οἱ τρόποι οὗτοι δὲν εἶνε λογικῶς ἀναγκαῖοι, ὡς οἱ ἐκ τῆς οὐσίας καὶ τῶν ιδιωμάτων αὐτῆς ἀμέσως ἀπορρέοντες ἄπειροι καὶ αἰώνιοι τρόποι. Γνώσιν αὐτῶν λαμβάνομεν διὰ τῆς ἐμπειρίας. Ἐπειδὴ δὲ ἕκαστος αὐτῶν μετέχει τῶν δύο ιδιωμάτων τῆς οὐσίας, συνάγεται ὅτι πᾶν σῶμα κέκτηται καὶ πνευματικὴν πλευράν, τουτέστιν ὅτι τὰ πάντα εἶνε ἐμψυχωμένα. Τοιοῦτος

τρόπος ἐμφανίσεως τοῦ θεοῦ εἶνε, ὡς εἴπομεν, καὶ ὁ ἄνθρωπος καὶ διὰ τοῦτο παροδικὸς καὶ ἐστερημένος ἐλευθερίας—*res coacta*. Ἐν παντὶ τρόπῳ ἐνυπάρχει ἡ θεία οὐσία· διὰ τοῦτο καὶ ἐν ἐκάστῳ αὐτῶν ἐκδηλοῦται ὁρμὴ πρὸς αὐτοσυντηρησίαν, συμφώνως πρὸς τὸν ὁρισμὸν τῆς οὐσίας. Ἡ ὁρμὴ αὕτη ἀποτελεῖ τὴν βάσιν τῆς ἠθικῆς τοῦ Σπινόζα. Ὁ βίος τοῦ ἀνθρώπου τελεῖ ὑπὸ τὸν ὑψιστον φυσικὸν νόμον, τὸν τῆς αὐτοσυντηρησίας, ὡς πάντα τὰ τοῦ κόσμου. Ὅθεν σκοπὸς τῆς ἠθικῆς εἶνε ἡ αὐτοσυντηρησία (*conservatio sui*). Ἐκ τῆς ὁρμῆς ταύτης δέον νὰ ἀναπτυχθῇ ἐν ἡμῖν ἡ ἰκανότης, ὅπως διεπώμεθα οὐχὶ ὑπὸ ἐξωτερικῶν περιστάσεων καὶ ἐντυπώσεων, ἀλλὰ ὑπὸ τῆς ἰδίας ἡμῶν φύσεως, ὅπως βουλώμεθα καὶ πράττωμεν ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς ταύτης ἀναγκαστικότητος. Διότι μόνη ἡ ἐνδόμυχος ψυχικὴ δύναμις καθιστᾷ τὸν ἄνθρωπον ἐλεύθερον καὶ αὐτοτελῆ. Τοῦτο ὅμως εἶνε δυνατόν ἐὰν ὁ βίος ἡμῶν ρυθμίζεται κατὰ τοὺς νόμους τοῦ ὑλικοῦ καὶ πνευματικοῦ κόσμου, τοὺς ὁποίους γνωρίζομεν διὰ τοῦ ἡμετέρου λόγου. Τουτέστιν ἀνάγκη τὴν ὅλην ἡμῶν προσπάθειαν νὰ στρέψωμεν πρὸς τὴν γνῶσιν, ἣτις ἀποτελεῖ τὸν πυρῆνα τῆς ἰδίας ἡμῶν φύσεως. Ὅσῳ περισσότερο καθαρὰν γνῶσιν ἀναπτύσσομεν τόσῳ μᾶλλον προάγομεν τὴν φύσιν ἡμῶν ταύτην, τόσῳ μᾶλλον αὐτενεργοὶ καθιστάμεθα. Ὑψιστον ἀγαθὸν δὲν εἶνε οὔτε ὁ πλοῦτος οὔτε αἱ τιμαὶ οὔτε ἡ ἀπόλαυσις, ἀλλ' ἡ γνῶσις τῶν αἰωνίων νόμων καὶ τῆς συναρτήσεως τῶν ψυχῶν ἡμῶν μετὰ τοῦ συνόλου τῆς φύσεως. Ἐφ' ὅσον ἐξαρτώμεθα ἐκ τῶν πραγμάτων τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, ἀναπόφευκτος συνέπεια εἶνε ὁ πόνος. Διότι πᾶν τὸ ἐξωτερικὸν ὑπόκειται εἰς μεταβολὴν καὶ εἶνε ἐφήμερον. Διὰ τοῦτο μόνον ἡ τροπὴ τῆς ψυχῆς ἐπὶ τὴν γνῶσιν τῶν αἰωνίων νόμων εἶνε εἰς θέσιν νὰ παράσχῃ εἰς τὸν ἄνθρωπον διαρκῆ καὶ τελείαν ἱκανοποίησιν. Διὰ τῆς ἐπι-

γνώσεως ὅτι καὶ ἡμεῖς καὶ ὅλαι αἱ καταστάσεις ἡμῶν ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς ἀπείρου φύσεως, ἐκ τοῦ θεοῦ, ὅστις ἐνεργεῖ ἐν ἡμῖν, ὡς ἐν παντὶ καθόλου ὑπάρχοντι, διασώζομεν τὴν οὐσίαν τῆς φύσεως ἡμῶν. Οὕτως ἐξαφανίζεται ἐν ἡμῖν ἡ αἰσθησις, ὅτι εἴμεθα ἐκμηδενισμένοι ἐν τῇ ἐπὶ μέρους ὑπάρξει, διότι γνωρίζομεν ὅτι εἴμεθα ἐν τῷ θεῷ καὶ ὅτι ἀποτελοῦμεν τὸ κύριον αὐτοῦ περιεχόμενον. Εἰς τὴν γνῶσιν ταύτην ἀνταποκρίνεται συναίσθημα εὐαρεσθήσεως, ὅπερ συνδέεται μετὰ τῆς ιδέας τοῦ θεοῦ ὡς αἰτίου αὐτοῦ. Τὸ συναίσθημα τοῦτο ὁδηγεῖ εἰς τὴν πνευματικὴν ἀγάπην τοῦ θεοῦ—*amor dei intellectualis*—ἣτις συνεπάγεται τὴν ὑψίστην εἰρήνην. Ἡ πνευματικὴ αὕτη ἀγάπη τοῦ θεοῦ εἶνε μέρος τῆς ἀπείρου ἐκείνης ἀγάπης, δι' ἧς ὁ θεὸς ἀγαπᾷ ἑαυτόν. Ὅθεν ἀγάπη τοῦ θεοῦ καὶ ἀνθρωπίνη ἀγάπη πρὸς τὸν θεὸν εἶνε ἐν καὶ τὸ αὐτό. Εἶνε φανερόν ὅτι μετὰ τῆς ιδέας ταύτης ἡ φιλοσοφία τοῦ Σπινόζα φθάνει εἰς τὸ ὑψιστον σημεῖον τοῦ μυστικισμοῦ αὐτῆς. Ἡ ἐνόρασις δὲ τῆς ἐνότητος ἀνθρωπίνης ψυχῆς καὶ θεοῦ καὶ ἡ ἐντεῦθεν πηγάζουσα πνευματικὴ ἐκείνη ἀγάπη δὲν συνδέονται πρὸς τὸν χρόνον καὶ τὸ παροδικόν, ἀλλ' εἶνε αἰώνια καὶ ἀπηλλαγμένα τοῦ ροῦ καὶ τῆς μεταβολῆς τῶν ἐπὶ μέρους φαινομένων. Ὁ μέχρις αὐτῶν ὑψωθεὶς ἄνθρωπος θεωρεῖ τὰ πάντα *sub specie aeternitatis*, συγχρόνως δὲ ἀνέπτυξεν ἐν ἑαυτῷ ἀφθαρτόν τι, ὅπερ οὐδεὶς θάνατος ἰσχύει ὅπως ἀφανίσῃ. Καὶ ὅσῳ μᾶλλον πληροῦται τὸ πνεῦμα ἡμῶν ὑπὸ τῆς ἀγάπης ἐκείνης, τόσῳ περισσοτέρῳ ἀφθαρσία ἐγκατοικεῖ ἐν αὐτῷ. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καταφαίνεται ὅτι ἡ ἠθικὴ τοῦ Σπινόζα ἐπιδιώκει ἐν τέλει πρακτικὸν σκοπὸν. Εἶνε ἀληθὲς ὅτι ἡ νόησις αὐτοῦ ὑψοῦται διὰ τῆς θεωρίας ὅ,τι πλεῖστον ὑπὲρ τὸν κόσμον τοῦ πεπερασμένου καὶ τῆς ἐμπειρίας. Ἀλλὰ τὸ ἀγαθόν, πρὸς τὸ ὁποῖον κατατείνει, εἶνε ὅλως διόλου πρακτικόν, τοῦ ὁποῖου ἡ κτῆσις ἐξα-

σφαλίζει εἰς τὸν ἄνθρωπον διαρκῆ εἰρήνην. Ἐπειδὴ δὲ ἐπειδὴ ἡ ἠθικὴ τοῦ Σπινόζα ἐπιδιώκει πρακτικὸν σκοπὸν, οὐχὶ ἐπέκεινα τοῦ κόσμου τούτου κείμενον, ἀποβάλλει τὸ ζήτημα τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ σημασίαν. Αὕτη ὅμως αὕτη ἡ ἀθανασία δὲν εἶνε ἀσυμβίβαστος πρὸς τὸ σύστημα αὐτοῦ, ἀλλὰ τουναντίον ἀναγκαία συνέπεια τῶν προϋποθέσεων αὐτοῦ, εἰ καὶ ἐν ἐννοίᾳ διαφόρῳ τῆς συνήθους. Ἐπειδὴ δηλαδὴ ὁ ἄνθρωπος εἶνε τρόπος ἐν τῇ οὐσίᾳ, παραμένει αἰώνιος ὡς αὕτη αὕτη ἡ οὐσία. Ἄλλ' ὡς εἶνε προφανὲς ἡ ἀθανασία, περὶ ἧς πρόκειται ἐνταῦθα, εἶνε ἀπρόσωπος.

Ὁ Σπινόζας ἐπεχείρησε διὰ τῆς φιλοσοφίας του νὰ λύσῃ τὸ δυσχερὲς πρόβλημα, τὸ ὁποῖον ἐδημιουργήθη ὑπὸ τοῦ Καρτεσίου, δεχομένου πλὴν τῆς θείας καὶ δύο εἴτε ἀνεξαρτήτους ἀπ' αὐτῆς καὶ αὐτοτελεῖς οὐσίας, καὶ τὸ ὁποῖον συνησθάνθησαν οἱ ἄμεσοι διάδοχοι αὐτοῦ χωρὶς ὅμως νὰ κατορθώσωσι νὰ λύσωσιν αὐτὸ ἱκανοποιητικῶς. Τουναντίον ὁ Σπινόζας ἠδυνήθη νὰ ὑπερνικήσῃ τὰς δυσχερείας τῆς καρτεσιανῆς διαρχίας καὶ νὰ παραγάγῃ ἐκ μιᾶς ἐνιαίας ἀρχῆς τὰ φαινόμενα τοῦ τε ὑλικοῦ καὶ τοῦ πνευματικοῦ κόσμου. Ὡς πρὸς τὴν ἠθικὴν ὅμως ἔχει ἡ φιλοσοφία αὐτοῦ πολλὰ τὰ κοινὰ πρὸς τὴν τοῦ Καρτεσίου, διότι ἀμφότεροι στηρίζονται ἐπὶ τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας τῶν Στωϊκῶν. Καὶ ὁ Καρτέσιος ὡς σκοπὸν τῆς ἠθικῆς θέτει τὴν γνῶσιν. Ἄλλ' ὅμως τὰς ἀψιθυμίας θεωρεῖ καὶ αὐτός, ὅπως ἐκεῖνοι, πάθη τῆς ψυχῆς, πλὴν τῆς καθαρῶς πνευματικῆς, τῆς *admirationis*. Διὰ τοῦτο ὀφείλει ὁ ἄνθρωπος νὰ κατατείνῃ πρὸς πλήρη ἀπὸ τῶν ἀψιθυμιῶν ἀπαλλαγὴν. Ἐν ἀντιθέσει, πρὸς τούτοις, διδάσκει ὁ Σπινόζας ὅτι αἱ εὐάρεστοι ἀψιθυμίαι εἶνε ὠφέλιμοι καὶ συντελεστικαὶ εἰς τὴν τελειοποίησιν τοῦ ἀνθρώπου. Τέλος σημειωτέον ὅτι ἡ ἠθικὴ τοῦ Σπινόζα εἶνε ὑλικὴ καὶ εἰδολογικὴ συγχρόνως, καθόσον δὲν προβάλλει μό-

νον σκοπόν, ἀλλὰ δεικνύει καὶ τὴν ὁδὸν πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ τούτου.

Λίαν διδακτικὴ εἶνε ἡ σύγκρισις τῆς πανθειστικῆς καὶ μονιστικῆς κοσμοθεωρίας τοῦ Σπινόζα πρὸς τὴν τοῦ Ἰορδάνου Βρούνου. Ἐκάτερος αὐτῶν προβάλλει κατ' οὐσίαν εἰς τὸν κόσμον τὸ ἴδιον αὐτοῦ προσωπικὸν ἰδανικόν. Ἡ παρὰ τὰ κοινὰ στοιχεῖα διαφορὰ ὀφείλεται ἀκριβῶς εἰς τὴν ἀντίθεσιν τῶν προσωπικοτήτων, πρὸς δὲ τούτοις καὶ τῶν ἐποχῶν. Διὰ τὸν Βρούνον ὁ κόσμος εἶνε σφύζουσα κίνησις, ὁρμή, πάλη, ἀγών. Ὁ ἄνθρωπος πάσχει ἀπὸ χαρὰν καὶ θλίψιν, νικᾷ καὶ ἀποθνήσκει, ἀλλ' ἡ μέθη καὶ ὁ ἐνθουσιασμός, ὅστις πηγάζει ἐκ τῆς συνειδήσεως τῆς ἐνότητος αὐτοῦ μετὰ τοῦ σύμπαντος παρέχει εἰς τὴν ζωὴν του ἀξίαν καὶ ὕψος καὶ ἐν αὐτῷ τῷ πόνῳ καὶ τῷ ἐνθουσιασμῷ. Διὰ τὸν Σπινόζαν τουναντίον ὁ κόσμος εἶνε ἐν ἑαυτῷ κλειστὸν καὶ ἡρεμοῦν ὅλον, ἡ χρονικὴ ἀλληλουχία μεταβάλλεται εἰς λογικὴν καὶ μαθηματικὴν, ὁ πόνος κατασιγάζεται διὰ τῆς θεωρίας τοῦ κάλλους αὐτοῦ καὶ παραχωρεῖ τὴν θέσιν του εἰς τὴν ἰλαρὰν ἡσυχίαν. Διὰ μὲν τὸν Βρούνον τὸ σύμπαν εἶνε ζωντανὸς ὀργανισμός, διὰ δὲ τὸν Σπινόζαν μαθηματικὸν σύστημα.

Ἡ ἐπίδρασις τῶν ἰδεῶν τοῦ Σπινόζα εἶνε μεγάλη. Ἀλλ' ὅμως κατ' ἀρχὰς ἐσυκοφαντήθη καὶ κατεδιώχθη ὡς ἄθεος, οἱ δὲ ὀπαδοὶ του δυσκόλως ἐτόλμων νὰ ἐμφανισθῶσι δημοσίᾳ. Ἰδίᾳ ἐσκανδάλισεν ἡ διδασκαλία του περὶ τῆς ὕλης ὡς ἰδιώματος τοῦ θεοῦ καὶ ἐδυσφημίσθη ὡς ἀγροικότατος ὕλισμός. Δικαιοτέρας κρίσεως μόλις μετὰ παρέλευσιν ἑκατὸν καὶ πλέον ἐτῶν ἀξιοῦται δι' ἀνδρῶν, οἱοὶ οἱ Χέρδερ, Γκαῖτε, Ἰακώβι καὶ Σλάϊερμάχερ. Πρὸ πάντων ἐνθερμον μαθητὴν αὐτοῦ καὶ ἐκ πεποιθήσεως θαυμαστὴν καλεῖ ἑαυτὸν ὁ Γκαῖτε. «Ἐξ ἐκάστης προτάσεως τῆς ἠθικῆς του ἀναλάμπει ἀπεριόριστος ἀνιδιοτέλεια καὶ ὑπέροχος ἐγκαρτέρησις, ἡ ὁποία κύπτει ἀπαξ διὰ

παντὸς πρὸ τῶν μεγάλων νόμων τοῦ κόσμου, ἀντὶ νὰ διέρχεται τὴν ζωὴν μὲ εὐθηνὰ μέσα παρηγορίας». Τὰ ἔχνη τῆς ἐπιδράσεως ταύτης αὐτοῦ εἶνε καὶ κατὰ τοὺς χρόνους ἡμῶν βέβαια καὶ σαφῆ, εἰ καὶ σὺν τῷ χρόνῳ κατέστησαν συνειδηταὶ αἱ ἔσωτερικαὶ ἀσυμφωνίαι καὶ δὴ καὶ αἱ ἀντιφάσεις καὶ αἱ δυσχέρειαι αἱ ἀπορρέουσαι ἐκ τοῦ συστήματος αὐτοῦ. Ἄλλ' εἶνε ἀληθὲς ὅτι ὁ Σπινόζας δὲν γράφει ὅπως ἐκφράση ἀπλῶς τὰς ἐννοίας του. Φανερώνει συγχρόνως τὴν προσωπικότητα, ἣτις εἶνε φορεὺς τῶν ιδεῶν τούτων. Οὗτος εἶνε ὁ λόγος διὰ τὸν ὁποῖον, ὡς γράφει ὁ Ὅϊκεν, «τὸ μεγαλεῖον τοῦ φιλοσόφου ἐπεβλήθη εὐθύς ὡς εἶδον αὐτὸν ἐξ ἀποστάσεως καὶ κατέστη δυνατόν νὰ ἐξετάσωσιν αὐτὸν μετὰ πλήρους ἐλευθερίας».

Η ΦΥΣΙΟΚΡΑΤΙΑ ΤΟΥ ΧΟΒΒΕΣ

Κατὰ τοὺς αὐτοὺς περίπου χρόνους, κατὰ τοὺς ὁποίους συνεκρότει ἐν τῇ ἠπειρωτικῇ Εὐρώπῃ τὴν φιλοσοφίαν του ὁ Καρτέσιος, ἀνεπτύσσετο ἐν Ἀγγλίᾳ ὑλιστικὸν σύστημα, τοῦ ὁποίου εἰσηγητῆς ἐγένετο ὁ *Θωμᾶς Χόββες* (1588-1679). Αἱ φιλοσοφικαὶ ιδέαι αὐτοῦ ὅσον καὶ ἡ μέθοδος τὴν ὁποίαν ἐφαρμόζει καὶ αἱ ἀρχαὶ ἀπὸ τῶν ὁποίων ἀφορμᾶται, ἐξαρτῶνται ἐκ τῶν προϋποθέσεων τῆς ἀγγλικῆς διανοήσεως καὶ ἐκ τῶν πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν συνθηκῶν τῆς χώρας του. Ὀλίγον πρὸ αὐτοῦ ἐξαίρει ὁ Φραγκίσκος Βάκων τὴν ἀξίαν καὶ τὴν σημασίαν τῆς μεθόδου ἐν τῇ ἐπιστήμῃ τῆς φύσεως καὶ εἰς τὴν παραγωγὴν, τὴν ἀπὸ τοῦ γενικοῦ ἐπὶ τὸ μερικὸν κάθοδον, ἀντιπαραβάλλει τὴν ἐπαγωγὴν, τὴν ἀπὸ τοῦ μερικοῦ ἐπὶ τὸ γενικὸν ἀνοδον. Ἡ ἐμπειρία εἶνε κατ' αὐτὸν ἡ μόνη βάση, ἡ δὲ ἐπαγωγὴ ἡ μόνη γόνιμος μέθοδος τῆς ἐπιστήμης. Ἡ ἐμπειριοκρατικὴ αὕτη γνωσιολογία ἀποτελεῖ χαρακτηριστικὸν γνώρισμα μιᾶς μεγάλης ροπῆς τῆς ἀγγλικῆς